

Orientacje życiowe a postawy wobec rynku pracy ludzi młodych. Mediująca rola wartości

Elżbieta Turska*

Instytut Psychologii, Uniwersytet Śląski w Katowicach

Marta Stasiła-Sieradzka

Instytut Psychologii, Uniwersytet Śląski w Katowicach

LIFE ORIENTATIONS AND ATTITUDES OF YOUNG PEOPLE TOWARDS THE LABOR MARKET.
MEDIATING ROLE OF VALUES

The purpose of the study presented in this article was to determine whether and to what extent in the age of emerging adulthood the type of life orientation and the type of social participation are related to the generalized attitude towards the transition to the labor market. The research model takes into account the mediating role of preferred values by adopting Schwartz's values circle. The analyses have confirmed expected correlations. The identification of the preferred value system has made it possible to explain attitudes towards the market of surveyed young people with different types of life orientation.

Key words: emerging adulthood, labor market, life orientation, social participation, values

WPROWADZENIE

Tranzycja, czyli przejście z edukacji do pracy i rozpoczęcie aktywności zawodowej to jedno z głównych zadań rozwojowych stojących przed młodymi ludźmi w etapie wczesnej dorosłości. Podjęcie roli zawodowej pozostaje podstawowym warunkiem stwarzającym młodym ludziom możliwość ekonomicznego usamodzielnienia się, daje realną szansę na urzeczywistnianie osobistych życiowych planów. Tranzycja to „rozciągnięty w czasie proces przechodzenia od młodzieńczej zależności do dorosłej niezależności w aspekcie ekonomicznym, rodzinnym, możliwości utrzymania własnego gospodarstwa domowego” (Bańka, 2006, s. 16).

Proces tranzycji podlega rozległym wpływom możliwości i ograniczeń kontekstu społecznego, historycznego, ekonomicznego (Hauziński, 2016). Szczególnie ważna jest rola rynku pracy, którego obecna specyfika powoduje co najmniej dwie ważne konsekwencje istotne dla przebiegu tego procesu w odniesieniu do ludzi młodych – po pierwsze, przejście z systemu edukacji na rynek pracy dokonuje się w niezwykle zmiennych i niestabilnych warunkach społeczno-ekonomicznych, co wiąże się z niepewnością, ryzykiem, problemami w znalezieniu zatrudnienia. Po drugie – powyższe trudności oraz wydłużający

się proces edukacji przesuwają w czasie wejście na rynek, czego efektem staje się coraz późniejsze podejmowanie roli zawodowej.

Arnett (2000, 2001) twierdzi, że obecnie wydłuża się nie tylko czas przechodzenia na rynek pracy, ale odraczane są także inne zadania życiowe charakterystyczne dla okresu dorosłości – zakładanie trwałych związków, coraz późniejsze opuszczanie rodzinnego domu, odraczanie czasu urodzenia pierwszego i kolejnego dziecka, coraz późniejsze osiąganie niezależności finansowej oraz coraz późniejsze kończenie uniwersytetów. Zmiany te stały się podstawą wyróżnienia nowego okresu rozwojowego, który został nazwany „wylaniającą się dorosłością” (*emerging adulthood*). Rozpoczyna się on ok. 18 roku życia i trwa do ok. 25-26 roku, jako kategoria empiryczna i teoretyczna stanowi całkowicie odrębną fazę rozwoju, tj. inną od adolescencji i odmienną od wczesnej dorosłości. Okresu tego nie można, zdaniem Arnetta (2000, 2001) utożsamiać z późną adolescencją, ponieważ znacznie różni się od niej pod względem większej wolności od kontroli rodzicielskiej, a także pod względem bardziej niezależnych poszukiwań. Nie jest to też wczesna dorosłość, ponieważ termin ten zakłada, że pierwszy etap dorosłości został osiągnięty, podczas gdy większość młodych ludzi w wieku do 30. roku życia nie dokonała jeszcze wyborów związanych ze statusem dorosłości, zwłaszcza dotyczących zawarcia małżeństwa i podjęcia rodzicielstwa. Stającą się dorosłość stanowi okres wyjścia z zależności dzieciństwa, ale nieznaczne wejście w role życiowe o trwałej odpowiedzialności. Młodych ludzi charakteryzuje poczu-

* Korespondencję dotyczącą artykułu można kierować na adres: Elżbieta Turska, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Wydział Pedagogiki i Psychologii, Instytut Psychologii, Grażyńskiego 53, 40-126 Katowice. elzbieta.turska@us.edu.pl

cie „bycia pomiędzy” (*in-between*), już nie adolescent i jeszcze nie dorosły (Arnett, 2004; za: Lipska i Zagórska, 2011)

Niemieccy badacze (Reinders i Butz, 2001; Reinders i in., 2001) dokonali opisu etapu przechodzenia do dorosłości jako kryterium wyróżniając odmienne sposoby udziału młodych ludzi w życiu społecznym. Udział ten określony jako partycypacja społeczna wyraża się w dwóch wymiarach, dwóch orientacjach życiowych – orientacji tranzytywnej oraz orientacji moratoryjnej. Orientacja tranzytywna to życiowe zorientowanie na realizowanie kolejnych zadań rozwojowych, prowadzących ku dorosłości, orientacja moratoryjna to życiowe zorientowanie na „tu i teraz”, korzystanie z możliwości, które daje młodość, nie podejmowanie obowiązków okresu dorosłości (Rękosiewicz, 2013, 2014). Na podstawie wysokiego vs niskiego natężenia orientacji tranzytywnej oraz orientacji moratoryjnej, autorzy wyznaczyli cztery ścieżki rozwoju, na których mogą znaleźć się młodzi ludzie w okresie wylaniającej się dorosłości. Ścieżki te określone zostały jako cztery typy partycypacji społecznej – integracyjny, asymilacyjny, segregacyjny i marginalizacyjny.

Typ asymilacyjny (niem. *Assimilation*) charakteryzuje osoby o silnej orientacji tranzytywnej i słabej orientacji moratoryjnej. Ścieżka ta wydaje się najbardziej sprzyjać procesowi kształtowania się dorosłości.

Typ integracyjny (niem. *Integration*) dotyczy osób, które cechuje zarówno wysoki poziom orientacji tranzytywnej, jak i moratoryjnej. Z jednej strony młodzież, obierająca ten typ nadal pozostaje w instytucjach edukacyjnych, z drugiej zaś – poszukuje alternatywy dla przyszłości, rozwijając własne style życia.

Typ marginalizacyjny (niem. *Marginalisierung*) charakteryzuje osoby o niskim poziomie tak orientacji tranzytywnej, jak i moratoryjnej. Strategia ta nie pozwala na rozwinięcie wystarczających zasobów w terażniejszości, dzięki którym mogłyby skutecznie realizować i kształtować własną przyszłość.

Typ segregacyjny (niem. *Segregation*) dotyczy osób, które charakteryzują się niskim poziomem orientacji tranzytywnej, ale wysokim moratoryjnej. Orientacja ta pozwala na skuteczne radzenie sobie z zadaniami terażniejszości, natomiast zdecydowanie nie wspiera radzenia sobie z wyzwaniem przyszłości.

Zgodnie z zaproponowaną typologią drogi rozwoju młodych ludzi mogą być opisywane jako wybory między względnie szybkim przejściem w wiek dorosły, a możliwie długotrwałym przebywaniem w fazie młodzieńczej (Mianowska, 2008). Stosowane strategie wynikają z układu współzależności orientacji na przyszłość (tranzytywnej) i na terażniejszość (moratoryjnej).

Można więc założyć, że wkraczanie w dorosłość przejawia się w uzyskaniu przewagi orientacji tranzytywnej nad moratoryjną, co pozwala na sformułowanie tezy o występowaniu związku pomiędzy rodzajem orientacji życiowej oraz typem partycypacji społecznej a prezentowaną postawą wobec przejścia z edukacji na rynek pracy w okresie wschodzącej dorosłości. Nieliczne badania pro-

wadzone w tym obszarze wskazują, że proces tranzyycji dla ludzi młodych nie jest łatwy. Z badań Brzezińskiej i Piotrowskiego (2010) wynika, że wśród badanych w wieku 20-23 lata wysokie jest natężenie obaw związanych z planami na przyszłość i kształtowaniem się dalszego, dorosłego życia. Hauziński (2012) na podstawie obserwacji i rozmów prowadzonych ze studentami poziom ich zawodowej dojrzałości określił jako niski.

Jednak analiza postaw młodych ludzi wobec procesu przejścia z edukacji na rynek pracy wymaga uwzględnienia szeregu innych czynników, wśród których najczęściej wyróżnia się zainteresowania i cenione wartości, wyobrażenia zawodowe, aspiracje, rozwój pojęcia Ja i decyzje zawodowe (Hauziński, 2015). Szczególna rola wartości wynika z faktu, iż określają one kierunek aktywności człowieka, powodują, iż pewne obiekty, aktywności, czy potencjalne wyniki stają się dla działającego podmiotu bardziej atrakcyjne – „przyjąć pewne wartości, to uznać pewne cele i sposoby zachowania się za bardziej preferowane i ważniejsze niż inne” (Guichard i Huteau, 2005, s. 73).

Wartości pełnią szereg ważnych funkcji regulacyjnych, stanowią pewnego rodzaju system, którego poszczególne elementy uporządkowane są według stopnia ważności czy indywidualnych preferencji. Te wartości, które zajmują najwyższą pozycję w tym systemie mają największy wpływ na decyzje i działania jednostki.

Gdy jednostka posiada potwierdzony system wartości, jest ona na ogół bardziej zdecydowana co do swojej zawodowej przyszłości i silniej angażuje się w jej konstruowanie (Guichard i Huteau, 2005). We własnym modelu badawczym zakładamy, że istotne jest nie tylko posiadanie potwierdzonego systemu wartości, ale także rodzaj preferowanych wartości, które w obszarze zawodowej aktywności determinują i różnicują m.in. stosunek i oczekiwania wobec pracy. Systemy wartości są elementem określającym styl życia, który z kolei determinuje cele życiowe; te zaś – poprzez formułowanie planów – wpływają na konkretne decyzje, w tym na decyzje młodych ludzi dotyczące ich zawodowej przyszłości (Czerwińska-Jasiewicz, 2005).

W przyjętym modelu badawczym wartości zostały uznane jako ważny mediator związku pomiędzy typem orientacji życiowej a postawami młodych ludzi wobec przejścia na rynek pracy.

Do opisu i diagnozy systemu wartości wykorzystano teorię wartości Schwartza (Schwartz, 1992, 1994). Wartości w tym ujęciu (1992; Schwartz i in., 2012) stanowią kategorie poznawcze (są charakteryzowane w kategoriach reprezentacji poznawczych, przekonań, pojęć) oraz motywacyjne – są charakteryzowane w kategoriach motywacji i potrzeb (Cieciuch, 2013).

W klasycznym modelu Schwartz (1992) wyróżnił 10 następujących wartości: kierowanie sobą (*self-direction*), stymulacja (*stimulation*), hedonizm (*hedonism*), osiągnięcia (*achievement*), władza (*power*), bezpieczeństwo (*security*), przystosowanie (*conformity*), tradycja (*tradition*), życzliwość (*benevolence*) oraz uniwersalizm (*universalism*).

Powyższe wartości tworzą cztery grupy wartości: 1) przekraczanie siebie (*self-transcendence*), uniwersalizm i życzliwość; 2) umacnianie siebie (*self-enhancement*), władza i osiągnięcia; 3) otwartość na zmiany (*openness to change*), kierowanie sobą i stymulacja, oraz 4) zachowawczość (*conservation*), tradycja i bezpieczeństwo. Cztery grupy wartości konstytuują krańce dwóch wymiarów. Te wymiary to: 1) przekraczanie siebie *vs* umacnianie siebie, oraz 2) otwartość na zmiany *vs* zachowawczość (Cieciuch, 2013).

CELE BADANIA, HIPOTEZY BADAWCZE

Podstawowym celem prezentowanego badania było sprawdzenie czy i w jakim stopniu w okresie wschodzącej dorosłości rodzaj orientacji życiowej i typ partycypacji społecznej pozostają w związku z uogólnioną postawą wobec przejścia na rynek pracy. Weryfikacji poddano następującą istotnościową hipotezę ogólną:

Hipoteza 1: Występuje istotny związek pomiędzy rodzajem orientacji życiowej oraz typem partycypacji społecznej a uogólnioną postawą wobec przejścia na rynek pracy.

Przewidywano, że orientacja tranzytywna oraz typ asymilacyjny i integracyjny będą w większym stopniu niż orientacja moratoryjna oraz typ marginalizacyjny i segregacyjny związane z pozytywną uogólnioną postawą wobec przejścia na rynek pracy.

W podjętych badaniach podjęto próbę analizy powyższych związków korelacyjnych z uwzględnieniem rodzaju preferowanych wartości jako ich mediatorów: umacniania siebie, zachowawczości, przekraczania siebie oraz otwartości. Dla danego rodzaju orientacji życiowej testowano cztery modele mediacyjne, hipoteza ogólna przyjęła następującą postać:

Hipoteza 2: Rodzaj preferowanych wartości jest mediatorem związku orientacji życiowej i uogólnionej postawy wobec przejścia na rynek pracy.

W badaniach sformułowano także dodatkowe pytania związane ze strukturą grupy w zakresie badanych zmiennych:

1. Jaki typ orientacji życiowej i jakie typy partycypacji społecznej występują w badanej grupie?

Pierwsze polskie badania z wykorzystaniem teorii partycypacji społecznej zostały przeprowadzone wśród uczniów trzeciej klasy gimnazjum (Mianowska, 2008). Ich wyniki pokazały, że 33% badanych reprezentowało typ marginalizacyjny, 31% integracyjny, 21% segregacyjny, a zaledwie 15% asymilacyjny. W badaniach Rękosiewicz (2014) przeprowadzonych na grupie 1675 osób w wieku od 14 do 25 lat wraz wiekiem następował wzrost poziomu orientacji tranzytywnej oraz spadek poziomu orientacji moratoryjnej. Natomiast w badaniach Turskiej i Stasiły-Sieradzkiej (2016) badany poziom orientacji tranzytywnej „wschodzących dorosłych” okazał się istotnie wyższy niż poziom orientacji moratoryjnej, najwięcej osób reprezentowało typ asymilacyjny (30.8%), najmniej natomiast było przedstawicieli typu integracyjnego (14.4%).

2. Jaka jest preferencja wartości (umacnianie siebie, zachowawczość, przekraczanie siebie, otwartość) wśród badanych?

Cieciuch (2013) analizując wyniki własnych badań podkreślał, że dominującymi wartościami wśród badanych Polaków okazały się życzliwość i kierowanie sobą, ponadto badani uznawali za bliskie sobie wartości uniwersalizmu i bezpieczeństwa. W badaniach struktury wartości przeprowadzonych przez Hauzińskiego (2015) wśród studentów poznańskich uczelni wyłoniono ich trzy skupienia – wartości wyodrębnione w pierwszym skupieniu okazały się bliskie obszarowi „przekraczanie Ja”, wyodrębnione w drugim, bliskie obszarowi „umacnianie Ja” i „otwartość na zmiany”, trzecie skupienie zawierało wartości z obszaru „zachowawczość”.

OSOBY BADANE

Osoby badane to studenci różnych kierunków studiów stacjonarnych, wieczorowych oraz podyplomowych Uniwersytetu Śląskiego, Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach oraz Górnośląskiej Wyższej Szkoły Handlowej im. Wojciecha Korfańskiego. Informację o badaniu przekazywano na zajęciach dydaktycznych, badanie miało charakter dobrowolny, ochotnicy po zakończonych zajęciach otrzymywali kwestionariusze przygotowane w tradycyjnej wersji papierowej, które wypełniali w dowolnym czasie i zwracali na kolejnym spotkaniu. Badanych zapewniono o anonimowości. Badania przeprowadzono na grupie 238 osób, wśród nich było 127 kobiet (53.4%) oraz 111 mężczyzn (46.6%). Wiek badanych wahał się od 20 do 28 lat ($M = 24.3$ lata, $SD = 4.31$).

ZASTOSOWANE NARZĘDZIA BADAWCZE

Do pomiaru rodzaju orientacji życiowej i typu partycypacji społecznej wykorzystano *Kwestionariusz Partycypacji Społecznej KPS-S2* w opracowaniu Rękosiewicz (2013). Narzędzie to składa się z 20 pozycji tworzących dwie skale: 1) skalę OT – orientacji tranzytywnej, i 2) skalę OM – orientacji moratoryjnej. Pozycje przygotowano w formie skali Likerta – każdemu stwierdzeniu przyporządkowano pięć odpowiedzi. Wynikiem jest średnia punktów uzyskana oddzielnie dla każdej z dwóch skal.

Dalszym rezultatem interpretacji wyników jest przyporządkowanie osoby badanej do jednego z czterech typów partycypacji społecznej. W badaniu uzyskano zadowalające wskaźniki rzetelności *alfa-Cronbacha*: skala OM: .83., skala OT: .87.

Do pomiaru uogólnionej postawy wobec procesu przejścia z systemu edukacji na rynek pracy zastosowano Skalę przejścia z edukacji zawodowej do pracy (PEZP) w opracowaniu i adaptacji Hauzińskiego (2012). Wykorzystana w badaniach skala obejmuje 16 twierdzeń, które badani oceniają na pięciopunktowej skali likertowskiej. Wynik wysoki oznacza uogólnioną negatywną postawę, obrazuje wysoki poziom obaw i niską ocenę własnej oczekiwanej skuteczności w radzeniu sobie z podję-

ciem pracy. Wynik niski świadczy o pozytywnej ocenie własnego potencjału oraz o skuteczności w radzeniu sobie z wyzwaniami i pozytywnym nastawieniu emocjonalnym. W badaniu uzyskano *alfa* Cronbacha =.75.

Narzędzie do pomiaru wartości to Kwestionariusz do pomiaru wartości PVQ-S w adaptacji Ciecucha (2014)¹, który składa się z 13 pozycji mierzących 4 typy wartości zgodnie z modelem Schwartza: przekraczanie siebie (*alfa* Cronbacha=.47), umacnianie siebie (*alfa* Cronbacha=.66), zachowawczość (*alfa* Cronbacha=.46) oraz otwartość (*alfa* Cronbacha=.82). Itemy kwestionariusza opisują różne osoby w kategoriach ich celów, aspiracji i przekonań dotyczących tego, co w życiu ważne (np. „Jest dla niego ważne, by być bogatym”). Zadaniem osoby badanej jest określenie na 6-punktowej skali Likerta, w jakim stopniu opisany człowiek jest podobny do badanego. Wynikiem jest średnia arytmetyczna z ocen przypisanych poszczególnym pozycjom w każdej podskali. Im wyższy wynik, tym bardziej dana kategoria wartości liczy się jako przewodnia w życiu człowieka. Mimo niskiej rzetelności dwóch skal podjęto decyzję przeprowadzenia analiz z wykorzystaniem wszystkich mierzonych wartości.

WYNIKI

Głównym celem badań było rozpoznanie, czy występuje i jaki jest związek pomiędzy rodzajem orientacji życiowej oraz typem partycypacji społecznej a uogólnioną postawą wobec przejścia z systemu edukacji na rynek pracy (Hipoteza 1).

Generalnie w badanej grupie poziom orientacji tranzytywnej okazał się istotnie wyższy ($M=36.22$; $SD=7.44$) niż poziom orientacji moratoryjnej ($M=30.27$; $SD=7.56$). Celem weryfikacji związku pomiędzy rodzajem orientacji życiowej a uogólnioną postawą wobec przejścia na rynek pracy przeprowadzono analizy korelacyjne, obliczono siłę i kierunek związku z wykorzystaniem współczynnika korelacji Spearmana. Wyniki analizy pokazały, iż istnieje umiarkowany istotny ujemny związek pomiędzy orientacją tranzytywną a uogólnioną postawą wobec przejścia na rynek pracy ($r_s=-.406$; $p<.01$) oraz umiarkowany, istotny, dodatni związek pomiędzy orientacją moratoryjną a uogólnioną postawą wobec przejścia na rynek pracy ($r_s=.431$; $p<.01$). Oznacza to, że z wyższym poziomem orientacji tranzytywnej badanych wiąże się bardziej pozytywna uogólniona postawa wobec rynku pracy, natomiast wysokiemu poziomowi orientacji moratoryjnej towarzyszy negatywna uogólniona postawa wobec rynku pracy.

¹ Zastosowana w badaniach eksperymentalna wersja kwestionariusza została udostępniona przez autora adaptacji wraz z tymczasowym adresem bibliograficznym: Beierlein, C., Davidov, E., Ciecuch, Rammstedt, B., Schwartz S. H. (2014, lipiec). *The Schwartz Values Short Scale. An economic measurement tool for cross-cultural research*. Referat na 28th International Congress of Applied Psychology, Paryż, Francja.

W kolejnym kroku w badanej grupie wyróżniono cztery typy partycypacji społecznej jako kryterium stosując wartość mediany dla orientacji moratoryjnej i tranzytywnej. W efekcie, zgodnie z założeniami autorów wykorzystywanej w badaniach koncepcji partycypacji społecznej uzyskano następujące niezależne grupy badanych (mediana nie została włączona do żadnej z grup):

1. WW: wysoka orientacja moratoryjna i wysoka orientacja tranzytywna (typ integracyjny), 30 osób (13.9%), średnia postawy wobec przejścia na rynek pracy: $M=51.2$; $SD=8.38$.
2. NW: niska orientacja moratoryjna i wysoka orientacja tranzytywna (typ asymilacyjny), 74 osoby (34.2%), średnia postawy wobec przejścia na rynek pracy: $M=44.8$; $SD=7.6$.
3. WN: wysoka moratoryjna i niska orientacja tranzytywna (typ segregacyjny), 76 osób (35.2%), średnia postawy wobec przejścia na rynek pracy: $M=53.4$; $SD=7.5$.
4. NN: niska orientacja tranzytywna i niska moratoryjna (typ marginalizacyjny), 36 osób (16.7%), średnia postawy wobec przejścia na rynek pracy: $M=49.2$; $SD=6.9$.

Uzyskany rozkład typów partycypacji społecznej wskazuje na duże zróżnicowanie badanej grupy, jednocześnie można zaobserwować interesującą tendencję – dominujące okazały się grupy o skrajnie odmiennych typach partycypacji. Pierwszy typ: segregacyjny (wysokie moratorium, niska tranzytywność) można postrzegać jako bliższy okresowi dorastania, drugi typ: asymilacyjny (niskie moratorium, wysoka tranzytywność) jako bliższy okresowi wczesnej dorosłości.

Nieparametryczny test Kruskala-Wallis dla prób niezależnych pozwolił przyjąć hipotezę o istotności różnic pomiędzy osobami o odmiennym typie partycypacji społecznej w zakresie uogólnionej postawy wobec rynku pracy. Istotne różnice wystąpiły pomiędzy następującymi typami partycypacji:

1. Pomędzy NW (*śr. ranga*=74.34) a WW (*śr. ranga*=121.93), $T=-47.489$; $p<.001$. Wynik ten oznacza, iż osoby o niskiej orientacji moratoryjnej i wysokiej orientacji tranzytywnej prezentują bardziej pozytywną postawę wobec rynku pracy niż osoby o wysokiej orientacji moratoryjnej i wysokiej orientacji tranzytywnej.
2. Pomędzy NW (*śr. ranga*=74.34) a WN (*śr. ranga*=137.47), $T=63.129$; $p<.001$. Osoby o niskiej orientacji moratoryjnej i wysokiej orientacji tranzytywnej prezentują bardziej pozytywną postawę wobec rynku pracy niż osoby o wysokiej orientacji moratoryjnej i niskiej orientacji tranzytywnej.

Kolejnym zasadniczym pytaniem w podjętych badaniach było pytanie o rolę wartości jako mediatora związku rodzaju orientacji życiowej i uogólnionej postawy wobec rynku pracy (Hipoteza 2).

Generalnie do najbardziej preferowanych wartości należały w badanej grupie kolejno: przekraczanie siebie ($M=16.81$; $SD=4.58$) oraz otwartość na zmiany ($M=13.16$;

$SD=3.99$), mniej preferowane to zachowawczość ($M=12.25$; $SD=2.82$) oraz umacnianie siebie ($M=10.63$; $SD=3.52$). Uzyskany układ preferencji jest zgodny z kołowym modelem wartości Schwartz, zgodnie z którym oczekuje się odmiennych preferencji w odniesieniu do par wartości leżących po przeciwległych stronach koła.

Podstawowe kryterium analizy efektu mediacyjnego stanowi stwierdzenie istotnych zależności pomiędzy zmienną niezależną a mediatorem oraz pomiędzy mediatorem a zmienną zależną. Przeprowadzone analizy pokazały, że występuje istotny, pozytywny, umiarkowany związek pomiędzy orientacją tranzytywną a wartościami przekraczanie siebie ($rs=.504$; $p<.01$) i otwartością ($rs=.614$; $p<.01$) oraz negatywny, słaby, istotny związek pomiędzy tym rodzajem orientacji a umacnianiem siebie ($rs=-.190$; $p<.01$). W odniesieniu do orientacji moratoryjnej związki mają mniejszą siłę i odmienny kierunek – istotny, pozytywny jest związek z umacnianiem siebie ($rs=.347$; $p<.01$) oraz słaby, istotny, ujemny związek z przekraczaniem siebie ($rs=-.302$; $p<.01$) oraz z otwartością ($rs=-.303$; $p<.01$). Brak jest istotnych związków z wartością zachowawczość zarówno orientacji tranzytywnej, jak i orientacji moratoryjnej. Badane mediatory korelują istotnie z uogólnioną postawą wobec rynku: związek jest ujemny w odniesieniu do wartości przekraczanie siebie ($rs=-.380$; $p<.01$) oraz do otwartości ($rs=-.436$; $p<.01$), co wskazuje, że osoby o wyższym poziomie tych wartości prezentują bardziej pozytywną uogólnioną postawę wobec rynku pracy, natomiast im większa jest wartość umacnianie siebie, tym postawa wobec rynku jest bardziej negatywna ($rs=.334$; $p<.01$).

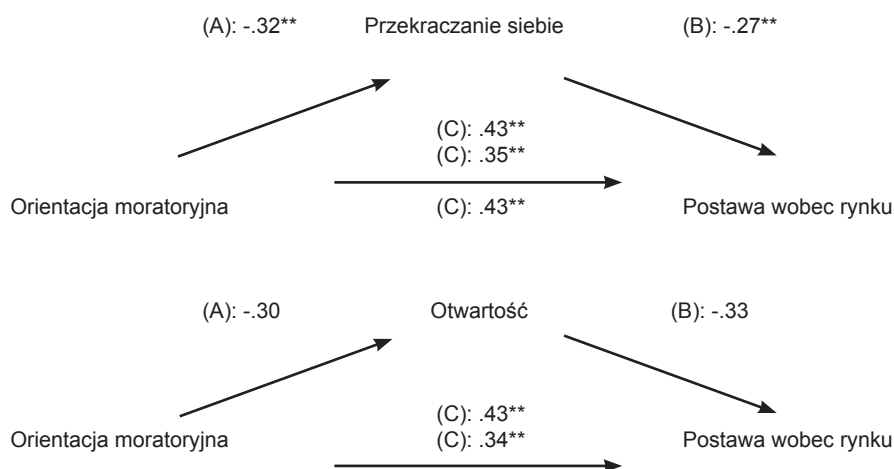
W celu potwierdzenia hipotezy o pośredniczącej roli wartości w relacji między rodzajem orientacji życiowej a uogólnioną postawą wobec rynku pracy w okresie wschodzącej dorosłości przeprowadzono analizy mediacji uzupełnione wynikiem testu Goodmana odrębnie dla orientacji moratoryjnej oraz dla orientacji tranzytywnej

i badanych rodzajów wartości jako mediatorów. Analiza mediacji została przeprowadzona zgodnie z podejściem zaproponowanym przez Barona i Kenny`ego (1986).

Wyniki analiz odnoszących się do orientacji moratoryjnej pokazały, że relacja pomiędzy zmienną zależną i zmienną niezależną jest istotna, model okazał się dobrze dopasowany do danych $F(1, 236)=53.943$; $p<.001$, wskazuje on, że im wyższa jest orientacja moratoryjna, tym mniej pozytywna jest uogólniona postawa wobec rynku pracy ($beta=.431$; $p<.01$). Relacja pomiędzy zmienną niezależną a wyróżnionymi w modelu mediatorami okazała się ujemna, istotna w odniesieniu do wartości przekraczanie siebie i otwartość oraz pozytywna, istotna w odniesieniu do wartości umacnianie siebie.

Model uwzględniający zmienną niezależną i poszczególne mediatory jako predyktory zmiennej zależnej pokazał, że w odniesieniu do wartości mediatora umacnianie siebie rola zmiennej niezależnej w przewidywaniu wyniku testu zmalała ($beta=-.209$; $p<.01$), jednak mimo, iż pozostała istotna, a mediator okazał istotnie powiązany ze zmienną zależną ($beta=.359$; $p<.01$) i model jest dobrze dopasowany do danych $F(1, 236)=34.014$; $p<.001$, to test Goodmana nie potwierdził istotności tej mediacji.

W odniesieniu do mediatora przekraczanie siebie rola zmiennej niezależnej w przewidywaniu wyniku testu także zmalała ($beta=.345$, $p<.01$), pozostała istotna. Mediator jest istotnie powiązany ze zmienną zależną ($beta=-.271$, $p<.01$), model dobrze dopasowany do danych $F(1, 236)=39.573$; $p<.001$. Podobnie w odniesieniu do wartości otwartość rola zmiennej niezależnej w przewidywaniu wyniku testu zmalała ($beta=-.336$, $p<.01$), pozostała istotna. Mediator jest istotnie powiązany ze zmienną zależną ($beta=-.303$; $p<.01$), model dobrze dopasowany do danych $F(1, 236)=47.717$; $p<.001$. Test Goodmana potwierdził istotność mediacji wartości przekraczanie siebie ($Z=-2.29$; $p=.021$) oraz wartości otwartość ($Z=-2.48$, $p=.013$). Wyniki analizy mediacyjnej zaprezentowano na Rycinie 1.

Ryc. 1. Modele mediacji dla orientacji moratoryjnej i uogólnionej postawy wobec rynku oraz mediatorów: przekraczanie siebie i otwartość

Wyniki analiz odnoszących się do orientacji tranzytywnej pokazały, że relacja pomiędzy zmienną zależną i zmienną niezależną jest istotna, model okazał się dobrze dopasowany do danych $F(1, 236)=46.698$; $p<.001$, wskazuje on, że im wyższa jest orientacja tranzytywna, tym bardziej pozytywna jest uogólniona postawa wobec rynku pracy ($\beta=-.406$; $p<.01$). Relacja pomiędzy zmienną niezależną a wyróżnionymi w modelu mediatorami okazała się pozytywna, istotna w odniesieniu do wartości przekraczanie siebie i otwartość oraz ujemna, istotna w odniesieniu do wartości umacnianie siebie.

Model uwzględniający zmienną niezależną oraz poszczególne mediatory jako predyktory zmiennej zależnej pokazał, że w odniesieniu do wartości przekraczanie siebie rola zmiennej niezależnej w przewidywaniu wyniku testu zmalała ($\beta=-.288$, $p<.01$), jednak pozostała istotna. Mediator jest istotnie powiązany ze zmienną zależną ($\beta=-.235$, $p<.01$), model dobrze dopasowany do danych $F(1, 236)=39.573$; $p<.001$. Podobnie w odniesieniu do wartości umacnianie siebie rola zmiennej niezależnej w przewidywaniu wyniku testu zmalała ($\beta=-.356$, $p<.01$), jednak pozostała istotna. Mediator jest istotnie powiązany ze zmienną zależną ($\beta=.266$, $p<.001$), a model dobrze dopasowany do danych $F(1, 236)=35.767$; $p<.001$. Również w odniesieniu do wartości otwartość rola zmiennej niezależnej w przewidywaniu wyniku testu zmalała ($\beta=-.223$, $p<.01$), jednak pozostała istotna. Mediator jest istotnie powiązany ze zmienną zależną ($\beta=-.299$, $p<.01$), a model dobrze dopasowany do danych $F(1, 236)=33.339$; $p<.001$. Jednak test Goodmana pokazał, iż wyróżnione w modelu wartości nie stanowią istotnych mediatorów relacji orientacji tranzytywnej i uogólnionej postawy wobec rynku pracy (mimo, iż współczynniki istotności testu jedynie nieznacznie przekraczają wartość .05).

DYSKUSJA WYNIKÓW

Podstawowym celem badania było sprawdzenie czy i w jakim stopniu w okresie wschodzącej dorosłości rodzaj orientacji życiowej i typ partycypacji społecznej pozostają w związku z uogólnioną postawą wobec przejścia na rynek pracy. W modelu badawczym uwzględniono także mediującą rolę preferowanych wartości przyjmując w tym obszarze kołowy model wartości Schwartz.

W badaniu wykazano występowanie istotnych związków rodzajów orientacji życiowej z uogólnioną postawą wobec przejścia na rynek pracy, co pozwoliło na przyjęcie Hipotezy 1. Z wyższym poziomem orientacji tranzytywnej wiąże się bardziej pozytywna uogólniona postawa wobec przejścia na rynek, z wyższym poziomem orientacji moratoryjnej – postawa bardziej negatywna. Związek wyróżnionych w badaniu typów partycypacji społecznej z postawą wobec przejścia na rynek pracy wskazuje na podobny kierunek zależności. Osoby o typie asymilacyjnym prezentują bardziej pozytywną postawę wobec przejścia na rynek pracy, natomiast osoby o typie segregacyjnym bardziej negatywną postawę wobec przejścia z edukacji na rynek.

Uzyskany w badaniu rozkład typów partycypacji społecznej jest spójny z wynikami badań prezentowanymi przez innych autorów (por. Mianowska, 2008; Brzezińska i Piotrowski, 2009; Rękosiewicz, 2014; Turska i Stasiła-Sieradzka, 2016) i potwierdza, iż wraz wiekiem następuje wzrost poziomu orientacji tranzytywnej oraz spadek poziomu orientacji moratoryjnej. Można sądzić, że w początkowym okresie wschodzącej dorosłości częściej występuje typ segregacyjny, w okresie końcowym typ asymilacyjny, natomiast osoby o typie integracyjnym i marginalizacyjnym znajdują się *in-between*.

Analizy korelacyjne wykazały istotne związki rodzajów orientacji z wartościami: przekraczanie siebie, umacnianie siebie i otwartość, przy czym w odniesieniu do orientacji moratoryjnej korelacja jest ujemna, w odniesieniu do tranzytywnej – dodatnia. Związki obu typów orientacji z zachowawczością nie okazały się istotne.

Przeprowadzone analizy mediacyjne pozwoliły na przyjęcie Hipotezy 2 jedynie dla modelu zależności orientacji moratoryjnej i uogólnionej postawy wobec przejścia na rynek pracy (mediacja częściowa) z dwoma mediatorami: przekraczanie siebie i otwartość. Można sądzić, iż przekraczanie siebie i otwartość obniżają tendencję do negatywnej postawy wobec przejścia na rynek, przy czym mechanizm ten ujawnił się wyłącznie w odniesieniu do orientacji moratoryjnej.

Zdaniem Mianowskiej (2008) zachowania moratoryjne powinny być interpretowane jako poszukiwanie przez młodych ludzi własnej drogi życiowej, gdyż niektórzy w wyniku takich poszukiwań natrafiają na formę aktywności zgodną ze swoimi uzdolnieniami, której wcześniej nie brali pod uwagę. W wyniku eksploracji swojego otoczenia i eksperymentowania z różnorodnymi rolami, stylami życia, sposobami myślenia i wzorami zachowania w konkretnych sytuacjach jednostka uzyskuje szeroką wiedzę na temat samego siebie, czyli swoich mocnych i słabych stron w zależności od okoliczności, oczekiwań, marzeń, jak również na temat swojego otoczenia, czyli dostępnych stylów życia, możliwych ścieżek rozwoju edukacyjnego i zawodowego, ofert różnych zajęć itp. Ważne jest, aby moratorium nie przedłużało się i aby, jak podkreśla Marcia (1966) w okresie późnego dorastania i wczesnej dorosłości rozpocząć proces podejmowania decyzji i w efekcie dokonać wyboru idei i/lub obszaru działania ważnego dla jednostki ze względu na jej potrzeby i plany życiowe. Impas decyzyjny, który może być efektem strachu przed porażką, zdaniem Szafranec (2012, s. 103) skłania bowiem do budowania strategii życiowych o moratoryjnym charakterze – rozwiązań prowizorycznych, tymczasowych, społecznie odbieranych jako przedłużających młodość i niedojrzałych.

Analizy korelacyjne rodzajów orientacji życiowej oraz preferowanych wartości pokazały, iż występuje istotny pozytywny związek pomiędzy orientacją tranzytywną a wartościami przekraczanie siebie i otwartość oraz negatywny istotny związek pomiędzy tym rodzajem orientacji a umacnianiem siebie. Natomiast w odniesieniu do orientacji moratoryjnej związki mają mniejszą siłę i od-

mienny kierunek – istotny dodatni jest związek z umacnianiem siebie oraz istotny, ujemny związek z przekraczaniem siebie oraz z otwartością. Brak jest istotnych związków z wartością zachowawczą zarówno orientacji tranzytywnej, jak i orientacji moratoryjnej. Uzyskany rozkład zależności jest spójny z wykorzystanym w badaniu kołowym modelem Schwartza – wartości preferowane przez osoby o orientacji tranzytywnej to wartości położone blisko siebie, są one motywacyjnie podobne, możliwe jest ich jednoczesne realizowanie. Wartości preferowane przez osoby o orientacji moratoryjnej leżą po przeciwległej stronie koła, wykluczają jednocześnie wartości preferowane przez osoby o orientacji tranzytywnej.

Orientacja tranzytywna wiąże się m.in. z dbaniem o dobro bliskich osób, członków rodziny, grupy, przyjaciół, ze zrozumieniem, szacunkiem i tolerancją w stosunku do wszystkich ludzi (przekraczanie siebie) oraz z niezależnością myślenia, kształtowaniem własnego poglądu na świat, z niezależnością w działaniu, w podejmowaniu decyzji i realizacji wybranych przez siebie celów (otwartość). Są to wartości stanowiące ważne kryteria okresu dorosłości. Natomiast umacnianie siebie to wartość, która wiąże się z osiągnięciami oraz z władzą, wskazuje na ważność statusu i prestiżu społecznego, dominację nad innymi oraz na potrzebę kontroli nad materialnymi i społecznymi zasobami. Wartość ta w znacznym stopniu wskazująca na skupienie się na sobie okazała się istotnie związana z orientacją moratoryjną.

Brak istotnych związków rodzajów orientacji życiowej z wartością zachowawczą. Jest to interesujący wynik, inspirowany do dalszych eksploracji i poszukiwań. Wskazuje on, że generalnie dla badanych młodych ludzi znajdujących się w okresie „wschodzącej dorosłości” mniejsze znaczenie ma bezpieczeństwo, harmonia, przystosowanie, tradycja. Można w tym zakresie odnieść się do rozważań Szafraniec (2012) związanych z wyobrażeniami współczesnych młodych ludzi dotyczącymi tzw. udanego życia. Autorka pisze, iż mimo, że wyobrażenia o udanym życiu polskiej młodzieży są dalece bardziej konwencjonalne niż zachodniej młodzieży, to dążenie do tego, by było ono dostatnie, barwne i ciekawe stanowi jeden z mocniejszych rysów portretu pokolenia. Widoczne niegdyś „jądro” świata wartości młodzieży (koncentracja na rodzinie i osobistym szczęściu) dziś ulega entropii. Nie tylko wiele różnych kwestii zyskało rangę ważnych życiowo celów, lecz również one same mają inny sens.

Istotnym ograniczeniem zaprezentowanych badań jest rodzaj próby badawczej, którą stanowią osoby studiujące, dlatego generalizowanie wyników na szerszą populację ludzi młodych może być nadinterpretacją. W kolejnych poszukiwaniach warto włączyć do badań tych młodych ludzi, którzy w okresie wschodzącej dorosłości zakończyli swoją edukację i znajdują się w początkowym etapie realizowania swojej zawodowej kariery, a także osoby niepodjęjące w tym okresie rozwojowym ani aktywności edukacyjnej, ani zawodowej. Inne ważne ograniczenie stanowi przeprowadzenie badań wyłącznie na terenie województwa śląskiego. Obecny rynek pracy

województwa śląskiego postrzegany jest jako atrakcyjny dla pracowników, co może generalnie obniżyć obawy młodych ludzi przed uzyskaniem satysfakcjonującej pracy. Dotyczy to jednak tej grupy młodych, którzy z tym regionem wiążą swoją przyszłość. Pewien wpływ na uzyskane wyniki badań mogą mieć także zastosowane do pomiaru zmiennych narzędzia – choć wykazują w miarę dobre parametry psychometryczne – są wciąż w fazie walidacji.

WNIOSKI KOŃCOWE

Przeprowadzone badania potwierdziły tezę sformułowaną przez niemieckich badaczy (Reinders i Butz, 2001; Reinders i in., 2001) o tym, iż typ partycypacji społecznej istotnie wiąże się z odmiennymi sposobami udziału młodych ludzi w życiu społecznym. Uzyskane wyniki wskazały na istnienie tego związku w odniesieniu do postaw wobec rynku pracy. Pokazały także, że jednym z mechanizmów pozwalających objaśnić badany związek jest rodzaj preferowanych wartości.

Przeprowadzone i przedstawione w niniejszym artykule badania mogą stanowić pewien wkład do lepszego poznania stadium rozwojowego stanowiącego pomost między dzieciństwem i okresem dojrzewania a dorosłością w kontekście postaw wobec przejścia z edukacji na rynek pracy z uwzględnieniem mediującej roli wartości. Identyfikacja preferowanego systemu wartości pozwala ponadto na wyjaśnienie i przewidywanie zachowania młodych ludzi różniących się rodzajem orientacji życiowej.

Uzyskane wyniki mogą mieć także znaczenie dla praktyki doradczej – poprzez poznanie rzeczywistych postaw, szczególnie tych, związanych z obawami i barierami postrzeganymi przez młodych ludzi w przechodzeniu na rynek pracy i podejmowaniu aktywności zawodowej mogą stanowić podstawę budowania skutecznego systemu pomocy i wsparcia adresowanego do kończących etap edukacji i podejmujących pierwszą pracę.

Ważność tego typu działań wynika z faktu, iż negatywna postawa wobec rynku może stanowić czynnik ryzyka „kryzysu ćwierćwiecza”, doświadczanego przez młodych ludzi w wieku 25+, głównie przez studentów ostatnich lat studiów i absolwentów uczelni wyższych, którzy mimo dorosłego wieku ciągle stoją przed trudnymi pytaniami o swoją przyszłość, zmagają się z lękiem, niepewnością, doświadczają poczucia izolacji i rozczarowania. Źródłem negatywnych uczuć przeżywanych przez młodych ludzi jest przede wszystkim nieumiejętność zaplanowania własnej przyszłości oraz trudność określenia zadań i ról, w które chcą się zaangażować w swoim dorosłym życiu (Robbins i Wilner, 2001).

Podsumowując, warto podkreślić, iż z jednej strony – wschodząca dorosłość, nowy etap rozwojowy, jak każdy inny etap charakteryzuje się określonymi prawidłowościami, z drugiej – badacze coraz częściej zwracają uwagę na ogromne zróżnicowanie i duży „indywidualizm” osób tworzących ten etap, co przekłada się nie tylko na odmienny czas, ale i na odmiennie sposoby wchodzenia

w dorosłość (por. Iacovou, 2002; Furstenberg, 2010). Zaprezentowane w niniejszym artykule badanie wpisuje się w poszukiwanie czynników różnicujących tych młodych ludzi, którzy spostrzegają siebie jako dorosłych, w efekcie szybciej przechodzą do dorosłości, od tych, którzy będąc w podobnym wieku nie spostrzegają siebie jako dorosłych i zdecydowanie dłużej pozostają w początkowym etapie wschodzącej dorosłości.

LITERATURA

- Arnett, J.J. (2001). Conceptions of the transition to adulthood: perspectives from adolescence through midlife. *Journal of Adult Development*, 8, 2, 133-143.
- Arnett, J.J. (2000). Emerging adulthood. A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55, 5, 469-480.
- Bańka, A. (2006). *Psychologiczne doradztwo karier*. Poznań: PRINT-B.
- Baron, R.M., Kenny, D. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173-1112.
- Brzezińska A.I., Piotrowski K. (2010). Formowanie się tożsamości a poczucie dorosłości i gotowość do tworzenia bliskich związków. *Czasopismo Psychologiczne*, 16, 2, 265-274.
- Brzezińska, A.I., Piotrowski, K. (2009). Diagnoza statusów tożsamości w okresie adolescencji, wylaniającej się dorosłości i wczesnej dorosłości za pomocą Skali Wymiarów Rozwoju Tożsamości (DIDS). *Studia Psychologiczne*, 47, 3, 93-109.
- Cieciuch, J. (2013). *Kształtowanie się systemu wartości. Od dzieciństwa do wczesnej dorosłości*. Warszawa: Wydawnictwo Liberi Libri.
- Czerwińska-Jasiewicz, M. (2005). *Rozwój psychiczny młodzieży a jej koncepcje dotyczące własnego życia*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Furstenberg, F.F. (2010). On a new schedule: Transitions to adulthood and family change. *The Future of Children*, 20, 67-87.
- Guichard J., Huteau, M. (2005). *Psychologia orientacji i poradnictwa zawodowego*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Hauziński, A. (2016). Regulacyjna funkcja przywiązania do zawodu. *Czasopismo Psychologiczne*, 22, 1, 61-72
- Hauziński, A. (2015). Przywiązanie do zawodu a postawa wobec przejścia z systemu edukacji zawodowej do pracy. W: T. Chirkowska-Smolak, J. Grobelny (red.), *Człowiek na rynku pracy. Wyzwania i zagrożenia* (s. 87-97). Kraków: Wydawnictwo LIBRON.
- Hauziński, A. (2012). Założenia teoretyczne, konstrukcja i struktura czynnikowa Skali Przejścia z Edukacji Zawodowej do Pracy (PEZP). *Czasopismo Psychologiczne*, 18, 2, 247-254.
- Iacovou, M. (2002). Regional differences in the transition to adulthood. *Annals of the American Association of Political and Social Science*, 580, 40-69.
- Lipska, A., Zagórska, W. (2011). „Stająca się dorosłość” w ujęciu Jeffreya J. Arnetta jako rozbudowana faza liminalna rytuału przejścia. *Psychologia Rozwojowa*, 16, 1, 9-21.
- Marcia, J.E. (1966). Development and validation of ego – identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3, 5, 551-558.
- Mianowska, E. (2008). *Strategie społecznego uczestnictwa młodzieży*. Kraków: Wydawnictwo Impuls.
- Reinders, H., Butz, P. (2001). Entwicklungswege Jugendlicher zwischen Transition und Moratorium. *Zeitschrift für Pädagogik*, 47, 913-928.
- Reinders, H., Bergs-Winkels, D., Butz, P., Claßen G. (2001). Typologische Entwicklungswege Jugendlicher. Die horizontale Dimension sozialräumlicher Entfaltung. W: J. Mansel, W. Schweins, M. Ulbrich-Herrmann (red.), *Zukunftsperspektiven Jugendlicher. Wirtschaftliche und soziale Entwicklungen als Herausforderung und Bedrohung für die Lebensplanung* (s. 200-216). München: Juventa Verlag.
- Rękosiewicz, M. (2014). Orientacja życiowa i typ partycypacji społecznej w okresie adolescencji i wylaniającej się dorosłości. Kontekst edukacyjny. *Psychologia Rozwojowa*, 19, 4, 73-85.
- Rękosiewicz, M. (2013). Kwestionariusz partycypacji społecznej (KPS): Konstrukcja i analiza właściwości psychometrycznych. *Studia Psychologiczne*, 51, 3, 35-52.
- Robbins, A., Wilner A. (2001). *Quartelife crisis: The unique challenges of life in your twenties*. New. Jeremy P Tarcher/Penguin.
- Szafranec, K. (2012). Młodość jako wylaniający się problem i nowa polityczna siła. *Nauka*, 1, 101-122.
- Schwartz, S.H. (1994). Are there universal aspects in the structure and contents of values? *Journal of Social Issues*, 5, 4, 19-45.
- Schwartz, S.H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical Advances and empirical tests in 20 countries. W: M. Zanna (red.), *Advances in experimental social psychology* (s. 1-65). London: Academic Press.
- Schwartz, S.H., Cieciuch, J., Vecchione, M., Davidov, E., Fischer, R., Beierlein, C., Ramos, A., Verkasalo, M., Lönnqvist, J.-E., Demirutku, K., Dirilen-Gumus, O., Konty, M. (2012). Refining the theory of basic individual values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 103, 4, 663-688.
- Turska, E., Stasiła-Sieradzka, M. (2016). Orientacja życiowa i typ partycypacji społecznej a gotowość do aktywności przedsiębiorczej w okresie wschodzącej dorosłości. *Spółeczeństwo i Edukacja*, 21, 2, 89-102.